

ЕТАПИ ПО ПЪТЯ КЪМ ПОВИШАВАНЕ НА ЕТИКАТА ПРИ РЕСТАВРАЦИЯ
25 години от създаването на Центъра за славяно-византийски проучвания
„Проф. Иван Дуйчев” при Софийския университет „Св. Климент Охридски”
Румяна Дечева, Ръководител на Реставрационната лаборатория на
ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев”

Ил. 1

Реставрационната лаборатория на Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев” при СУ „Св. Климент Охридски” е създадена през 1993 г. с основна задача опазване, реставрация и изследване на книжния фонд, собственост на библиотека „Елена и Иван Дуйчеви”. Завеждащ лабораторията става ст. н. с. Гинка Съйкова. Благодарение на дългогодишния си опит, натрупан в реставрационната лаборатория на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” тя успява да организира дейността и да създаде насоки на работа, валидни и днес. С помощта на Японската държавна фондация и на Фондация „Сумитомо” — Япония ателието е снабдено с материали и техника, а японски специалисти споделят своя опит. Налага се начин на работа, съобразен със съвременните постижения в областта на реставрацията и световните стандарти.

Ателието продължава да се снабдява със съвременна реставрационна и дигитализационна техника благодарение на успешните съвместни проекти с Центъра за изследване на ръкописи „Вестигия” при Университета в Грац, Австрия и Националния дарителски фонд „13 века България”. Екипът на лабораторията участва в различни форуми у нас и в чужбина за повишаване на квалификацията и запознаване със съвременните тенденции на работа. Реставраторите са включени в съвместни изследователски проекти с Австрия, Македония и Албания, а неотдавна стартира двустранен проект за изследване на пергамент с Румъния.

Съвременният начин на работа се отличава с етично отношение към обектите и минимална намеса, за да се запази информацията, която носят. Една от началните операции при реставрация е почистването. Механично или с химикали, то се прави изключително щадящо, за да не позволи отлагания от различни замърсявания да оказват разрушително действие върху основата за писане — хартия или пергамент, и при почистването да не се изгуби информация. Например, капките от свещи биха могли да се разглеждат като замърсяване, но при някои ръкописи откриваме нарочно накапване за по-бързо откриване на определени места в текста, както е при кодекс D. Gr. 282 от сбирката на ЦСВП. Тук вече восьъчните капки трябва да се разглеждат като текстови маркер и да не се премахват. При механичното почистване се използват остри скалпели за фино отстраняване на натрупванията и гума на прах, с която се трият замърсените участъци. Внимателно се подхожда към избора на органични разтворители при химическо почистване поради негативното въздействие върху основата за писане при бързо изпаряване, проникване на замърсяването по-дълбоко в структурата на хартията и пергаментата и др. За избягване на образуване на нови краища на

Ил. 2

петната е добре да се работи с вакуум. При хартията е възможна и водна обработка, като някои петна се вадят доста успешно при използване на вакуум-маса или на вакуумен клин при подвързани книги. Особено след водна обработка при почистване или при листоотливане е необходимо да се запази релефът на ръчната хартия, като листовите се оставят да просъхнат на въздух и слабо се пресоват между Холитекс и филтърни картони.

Друга съвременна тенденция е отказът от укрепване на хартията и мастила със синтетични смоли поради жълтеене, чупливост и необратимост след стареенето им. Укрепващият разтвор, обикновено в ниска концентрация, прониква дълбоко в структурата на хартията. Днес за укрепване на отслабена хартия се използват вещества, близки до оригиналната ѝ проклейка, а при ронещи се бои при украсата на ръкописа — лепила, сходни на свързвателя в боите. Към всяка операция се подхожда едва след анализ на стабилността на мастилата.

Отделна тема, която се разработва, е укрепването на деформиран пергамент. Отдавна е отречена употребата на полиетиленгликол, който прави пергамент мек, но и необратимо прозрачен с течение на времето. Пергаментът се почиства щадящо, а към премахване на деформации се пристъпва само при фрагменти и неподвързани листове. Те се обработват в овлажнителната камера, където релаксирането на пергамент се извършва контролирано с фина водна пара. От голямо значение тук е бавното овлажняване при постепенно покачване с 5% на ден, последвано от още по-дълго съхнене между Холитекс и филтърни картони и съвсем леко пресоване за избягване на евентуално разтягане на пергамент. Надяваме се на промяна във възприемането на средновековния пергаментен кодекс от страна на специалистите и широката публика. Досега реакцията при вида на деформираните листове беше негативна. Пергаментът е материал, изключително чувствителен

към комплекса влага/температура, а дългогодишните въздействия водят до трайни деформации. Плесени, инсекти, гризачи, УВ спектър на светлината и лоши условия на съхранение са причина някои от пергаментните ръкописи да достигнат до нас в изключително тежко състояние. Още по-нетраен материал като основа за писане е хартията, която се уврежда не само от атмосферни фактори и вредители, но и от киселинността на мастилата. От основно значение е правилната преценка на реставратора при извършваните операции и подбора на материалите, тъй като при реставрацията лесно може да се стигне до подмяна на оригиналната субстанция на ръкописа.

Ил. 3

Днес все повече се цени оригиналният външен вид на кодекса, тъй като в световен мащаб твърде малко ръкописи са достигнали до нас непреподвързани. Ръкописите от ЦСВП в голямата си част са с оригиналните си подвързии, а по-старите са били преподвързани през XVI — XVII век в манастирите, където са се съхранявали. От средата на миналия век, откогато датира и интересът към конструкцията на средновековния кодекс, започват сериозни изследвания на запазените подвързии. Стремешът на Лабораторията е да съхрани това богатство, като ръкописите се разподвързват само в краен случай, а после се зашиват по оригиналния начин — на бримка при византийските и поствизантийски ръкописи, и на основа при славянските и някои от късните поствизантийски ръкописи. Годици наред при реставрацията форматната големина на листовите се увеличаваше, което след това налагаше изработването на нова, по-голяма подвързия. Красиво щампованите кожени облекла се залепваха върху новата подвързия, като така се изгубваше информацията за много елементи на оригиналната подвързия — подгъви, закопчалки и др.

Сега се запазва оригиналната големина на листовите, като след реставрацията — ръчна или чрез листоотливане, излишната нова хартия се изрязва на ръка на 1 мм от оригиналната. Така след зашиване ръкописът отново ще влезе в първоначалната си подвързия, ако е бил разподвързан. Подвързиите също се реставрират с цел запазване на елементите и характеристиките им — начин на прикачване към книжното тяло, подгъви на коженото или текстилно облекло, закопчалки, капителбанд, обков. Липсващите елементи — части от облеклото, закопчалки и др., се възстановяват единствено при нужда и при наличие на достатъчно информация. В лабораторията се изработват папки за фрагментите и кутии за всеки кодекс, в които ръкописите се съхраняват добре дори при липсваща подвързия. Така не се налага подвързване, което представлява сериозна намеса в оригиналния външен вид. От голямо значение е и поддържането на подходящ температурно-влажностен режим в хранилището, което днес е снабдено с модерна климатична техника. Също така се извършва дигитализация на ръкописите и старопечатните книги, което намалява нуждата от боравене с оригиналите и създава застрахователен фонд. За всеки реставриран обект се изработва подробна документация.

Представяме няколко обекта, характеризирайки работата на лабораторията от създаването ѝ до днес, които бележат различни етапи по пътя към повишаване на етиката при реставрацията и минималната намеса — основна тенденция в реставрацията на ръкописи и книги.

Един интересен обект е Cod. D. Slavo 31 — амулет-свитък от края на XVII — началото на XVIII век. Свитъкът е бил подлепен на платно и се е носел около кръста, поради което е бил износен по краищата. Преди десетилетия е рестав-

Ил. 6

риран, като ширината му е увеличена чрез хартиени вставки и е дублиран върху тънка марля. На мястото на оцветената в червено ивица по дължините е направено облепване с червена текстилна панделка, което в голяма степен подменя оригинала, но е съхранило свитъка при честото му представяне на изложби и демонстриране пред публика (ил. 1).

Друг свитък от сбирката на ЦСВП е Cod. D. Slavo 32 — амулет от началото на XVIII век. Той е бил подлепен на гърба на Cod. D. Slavo 31. Реставриран е чрез листоотливане, като форматната големина е увеличена и е дублиран върху тънка марля (ил. 2).

Дълги години грижата за старата книга се е свързвала със задължително преподвързване или направа на подвързия там, където тя липсва. Така в миналото е работен и Cod. D. Slavo 21 — монашески сборник от 60-те години на XVIII век. Ръкописът е реставриран и подвързан с нова кожа (ил. 3). По форма и големина капациите не отговарят на книжното тяло. Капителбандът не е свързан с капациите, което намалява стабилизиращата му функция. Няма запазена документация за състоянието му преди реставрацията. Като пример за оригиналния външен вид на ръкопис от това време може да се посочи Cod. D. Slavo 10 — часослов на Милко Котленски от 1755 г. (ил. 4). Ръкописът е едно прекрасно произведение на Котленския книжовен център, който е в много добро състояние и не се налага възстановяването на липсващите закопчалки, тъй като се съхранява в изработена по размера му кутия от безкиселинен картон.

Реставрационната лаборатория от години изследва подвързията и конструкцията на средновековния кодекс. Познаването на оригиналната технология на създаване на ръкописа като единно цяло дава възможност за вземане на правилни решения при реставрацията. Изработеният макет (ил. 5) демонстрира зашиването на ръкописа и направата на подвързия според византийската традиция, възприета по-късно и от славяните. Едва през XVIII — XIX век шиенето на основа, отличаващо се с изпъкнали откъм гърба на подвързията биндове, измества шиенето на бримка, което се характеризира с гладък гръб и по-добро отваряне на книгата.

Под научното ръководство на ст. н. с. Гинка Съйкова бяха изработени няколко дипломни работи на студенти от Катедра „Реставрация“ в Националната художествена академия. Един изключително интересен обект е Cod. D. Slavo 48 — албум с рисунки на Тома Вишанов от края на XVIII — началото на XIX век, дипломна работа на Теодора Георгиева от 1996 г.

Ил. 7

Ил. 8

Ил. 9

Един изключително интересен обект е Cod. D. Slavo 48 — албум с рисунки на Тома Вишанов от края на XVIII — началото на XIX век, дипломна работа на Теодора Георгиева от 1996 г. (ил. 6). Реставрирано е книжното тяло и е възстановена подвързията по начин, възпроизвеждащ оригинала — чрез ръчно шампована хартия. Запазени са всички оригинални фрагменти в съответствие с новите изисквания за повишаване на етиката при реставрация. Студенти от различни специалности в Софийския университет и бъдещите реставратори, обучавани в НХА, посещават лабораторията. По изследването, опазването и съхраняването на средновековните ръкописи в момента работят трима докторанти.

В ръкописите често се откриват предишни намеси — подлепване на листи, преподвързване, обрязване на книжното тяло, преписване на липсващи части от текста и други допълнения, правени от монаси и книговезци за удължаване на живота на книгите. При Suppl. Cod. D. Slavo 6 — дамаскин от втората половина на XVII век (ил. 7), началните листи бяха грубо подлепени с хартия, като при това текстът и украсата бяха частично покрити и зацапани с лепило. След демонтаж на първата тетрада подлепването бе свалено и след почистване форматната големина на листа бе възстановена ръчно с японска хартия.

Центърът приема за научна обработка и реставрация и външни обекти. Един от последните ни съвместни проекти е с Националния литературен музей — София, който притежава ценни ръкописи, слабо познати на широката публика. Състоянието на един от обектите — фрагменти от Евангелие и Апостол от началото на XVII век (ил. 8), беше изключително тежко. Хартията беше отслабена и с много липси. Стабилността на мастилата позволи реставрация чрез листоотгливане с тонирана целулозна каша. Една част от ръкописа бе защитена по оригиналния начин — на бримка, а останалите листове, по-големи и вероятно принадлежали към друг ръкопис, останаха незащитени. Друг ценен обект, собственост на Музея, е фрагментът със слова на авва Доротей от последната третина на XIV век (ил. 9). При повторно подвързване голяма част от листата са били обрязани и свързани с хартиени талони. Нестабилните мастила наложиха ръчна реставрация с японска хартия. Интересното при този ръкопис е, че част от него (48 листа) се съхранява в Русия, в музея на гр. Твер, а друга част (4 листа) принадлежи към ръкописната сбирка на ЦСВП. Предстои дигитално обединяване на тези части, което най-

пълно ще представи кодекса, писан от ръката на монах Марко от Хилендарския манастир — впечатляващ образец на книжовната продукция на големия средновековен духовен център. Собственост на Литературния музей е и ръкописният сборник от края на XVIII век (ил. 10). Поради свиване на кожения гръб на подвързията книжното тяло бе отделено от нея и деформирано. Гърбът бе постепенно разтегнат до първоначалния си размер в специална конструкция чрез многократно обмазване с полиетиленгликол. Липсите в облеклото на подвързията бяха попълнени с кожени вставки. След полистна реставрация тетрадите бяха защитени на основа (канап) според оригиналната технология и книжното тяло бе прикачено към подвързията.

Днес, 25 години след създаването на Центъра за славяно-византийски проучвания. Реставрационната лаборатория продължава да се развива като едно от най-модерно оборудваните в България ателиета за реставрация на книги, хартия и пергамент със стил на работа, ориентиран към съвременните постижения в тази област.

Използвана литература

1. Джурова, А. В света на ръкописите. София, 2007.
2. Велинова, В. Няколко бележки върху ръкописи от сбирката на Националния литературен музей в София. //Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д-р Георги Попов. София, 2010, с. 552-562.
3. Съркова, Гинка. Основни методи за консервацията и реставрацията на хартията. София, 1990.
4. Federici, Carlo and Konstantinos Houlis. Legature Bizantine Vaticane. Roma, 1988.
5. Greenfield, J. and J. Hille. Headbands. New Haven, 1986.
6. Quandt, Abigail B. Recent Developments in the Conservation of Parchment Manuscripts. //The American Institute for Conservation. The Book and Paper Group Annual. Vol. 15. 1996.
7. Regemorter, Berthe van. Binding Structures in the Middle Ages. A Selection of Studies by Berthe van Regemorter, translated and annotated by Jane Greenfield. Brussels/London, 1992.
8. Szirmai, J. The Archaeology of Medieval Bookbinding. Ashgate, 1999.

Ил. 10